

A középkori gazdaság és társadalom kialakulása

NAT 2020, 9. évf. tk.: „A parasztság világa” (82-85) és a „Nemesi rend” (98-99. o.) c. leckék

1. Nyugat-Európa gazdasági hanyatlása a kora középkorban:

- már a késő-római korban (IV-V. század) megkezdődött, melynek okai (lásd a Római Birodalom válságáról tanultakat!!!):

- a Római Birodalom keleti fele erőteljesebben fejlődött, mint a nyugati: a terület provinciáiban fejlődött az ipar, virágzott a kereskedelem → a pénzgazdálkodás is fellendült

↓

a birodalom nyugati felében már nem volt szükség annyi áru előállítására és keletre szállítására

↓

Nyugaton az árutermelés lecsökkent

↓

hanyatlott a kereskedelem, a pénzgazdálkodás

↓

megindult a **városok hanyatlása** is (korábban az árutermelésből, kereskedelemből jelentős bevételük volt!)

↓

súlyos pénzhiány alakult ki, a városok nem tudták ellátni alapvető feladataikat, pl. a lakosság élelemmel, áruval történő ellátását, biztonságát

- a városok élelemellátását nehezítette a rabszolgamunkát felváltó **colonus-rendszer**: a colonus (szabad bérlő!) és családja több élelmet fogyasztott, mint a rabszolga → kevesebb élelmiszert lehetett a városokba vinni → éhínségek!

- a bajokat csak tetézték a népvándorlás korának pusztító háborúi, a pestisjárványok

↓

a városok szinte teljesen elpusztultak

↓

a tehetősebb városiak vidéki **nagybirtokaikra** húzódtak vissza, ahol jellemző lett az önellátás

↓

Nyugat-Európa ezen **önellátó nagybirtokok** halmazára esett szét, amelyek a gazdasági élet keretei lettek: itt állították elő mindazt, amit a pusztuló városokban már nem volt lehetséges

- uralik ezenkívül államigazgatási (pl. adószedés) és bírósági feladatokat is kezükbe vettek

2. Népeséggpusztulás a kora középkorban:

- a kora középkorban (V-X. század) a pusztító háborúk: lásd Római Birodalom szétesése, népvándorlás, belső küzdelmek!, valamint az éhínségek, járványok napirenden voltak

↓

- Európa népessége 1000 körül nagyjából ugyanannyi volt, mint Krisztus születésekor: **kb. 35 millió fő**

- csekély volt a népsűrűség is: Galliában pl. 5 fő/km²

- a ritka népesség az egymással össze nem függő, szétszórt tisztásokon élt (a Karoling-korban Európa Alpoktól északra fekvő vidékeit 2/3 részben még őserdő borította!)

3. A fellendülés kezdete – a mezőgazdasági technika fejlődése: tk. 84/6, 85/8-9

- a **VIII. századtól** Nyugat-Európa egyes területein, elsősorban a **Rajna** és a **Szajna** folyók között (a Frank Királyságban) lassú népességnövekedés indult meg

- az ezt követő századokban a folyamat felgyorsult, majd kiterjedt egész Nyugat-Európára, ennek okai:

- a népvándorláskor pusztító háborúi megszűntek

- a VIII. századtól Európából eltűnt a pestis (fél évezredre)

↓

normalizálódott az élet

↓

mindez kedvező feltételeket teremtett a

népességnövekedéshez

a népességnövekedés beleütközött a mezőgazdaság alacsony népességeltartó képességébe:

- az uralkodó művelési technika ekkor a **vad talajváltó** (irtásos-égetéses vagy legelőváltó) gazdálkodás

lényege: hogy termőterületeket nyerjenek, az erdőségeket kiirtották

→ a területet felszántották → a szántót kimerülésig (kb. 7-30 évig) művelték, majd új területeket tettek művelhetővé, a korábbi szántókon pedig legeltettek

- **e módszer hátránya:**

csak kisszámú népesség eltartását biztosította (népsűrűség: 3-4 fő/km²)

ez új művelési eljárások, eszközök bevezetését kényszerítette ki (egy részük már az ókorban is ismert volt);

- mindezek elterjesztésében a **szereztesrendek** jártak az élen, ennek oka:

- a pusztító háborúk a kolostorokat viszonylag megkímélték → fejlett gazdálkodás alakulhatott ki!

A) a művelési technika fejlődése (Tk. 84/6. sz. ábra):

a) kétnyomásos gazdálkodás:

- a termőföldet **két részre** osztották: az egyik felét bevetették, a másikat pihentették (**ugar**)
- az ugaron az állatok legelhettek, s trágyájukkal megújították a talaj termőerejét → a következő évben ezt a területet vetették be, és így tovább (évente cserélődtek)

b) háromnyomásos gazdálkodás:

- előzménye: Európa éghajlata melegebbé vált → mezőgazdasági termőterület határa északabbra húzódott – **tk. 86/10. sz. ábra** → a felmelegedés miatt az ősszel elvetett gabona is kikelt! →
- a termőterületet most már **három részre** osztották: az egyik harmadba **őszi**, a másikba **tavaszi** gabonát vetettek, s csak a harmadik harmad maradt **ugar**
- az egységeket itt is évente cserélték

mindez már a föld intenzívebb kihasználását jelentette

a művelés viszont a régi eszközökkel már nem volt lehetséges: pl. a **könnyű túróéke** (vaspapucsos faeke) nem szántott mélyen, csak feltúrta a földet, az Alpoktól északra eső területek kötött, erdei talaját nem volt képes feltörni

B) eszközfejlődés:

a) nehéz fordítóéke – tk. 85/9:

- csoroszlyával (ekevas előtti kés), kormánydeszkával, eketaligával volt ellátva
- a korábbi túróékével szemben ez már mélyen feltörte és meg is forgatta a földet → kicserélte a felső kimerült és az alsó pihent talajréteget

alkalmazásához nagyobb vonóerő kellett

változtatni kellett az állatok fogatolásának módján

b) szügyhám – tk. 85/8:

- a korábbi nyakhámmal szemben a hámot nem az állatok nyakára, hanem szügyére helyezték → sokkal nagyobb igaerőt tett lehetővé → lehetővé vált a lovak alkalmazása (korábban csak ökrökkel szántottak!)

c) borona:

- szántás után használták: meglazította a földet → elősegítette a magok kicsírázását

d) további eszközök:

- kengyel: a nehézlovas harcmódor kialakulása e nélkül elképzelhetetlen lett volna
 - fordítható kocsiúrd
- (ezek a nomád népektől, valószínűleg az avaroktól és őseinktől kerültek Európába)

a mezőgazdaság fejlődésének hatása:

az új eszközöknek, új módszereknek köszönhetően nőttek a termésátlagok, a termelőknél megjelent a **terményfelesleg** is

a lakosság élelemellátása javult: az emberek több és jobb minőségű kenyeret, zöldséget, gyümölcsöt, húst fogyasztottak

a XI. századtól eltűntek a kora középkor századaira jellemző éhínségek

mindez elősegítette a népességnövekedést: a halandóság csökkent, a természetes szaporodás (= az élve születések és a halálozások aránya!) felgyorsult

ez további lökést adott a mezőgazdaság fejlődésének:

- újabb és újabb területeket tettek művelhetővé, hogy a növekvő népességet el lehessen tartani → a mezőgazdaság képes volt ellátni a gyors ütemben növekvő városi lakosságot → a városok fejlődése ösztönözte a **mezőgazdasági árutermelés** kialakulását
- Európa sűrűn lakott nyugati területeiről **kolonizációs mozgalom** (értsd: telepések = hospesek kirajzása) indult meg a ritkább népességű területek felé (XI-XIII. század) → további földeket törtek fel, új telepések falvak jöttek létre

a XI-XIII. századi Európában (ez már az érett középkor!) a mezőgazdasági termelés és a népesség gyors ütemben növekedett

mezőgazdasági és demográfiai (népesedési) **forradalom!**

Európa népessége 1000 és 1300 között **35** millióról mintegy **75-80** millióra nőtt! – tk. 86/10

3. Kereskedelem a kora középkorban (Tk. 107/4 sz. térképvázlat)

- a helyi kereskedelem lehanyatlott, a **távolsági kereskedelem** viszont jelentős maradt

- Európa és a Közel-Kelet arab és bizánci területei között folyt

főbb árucikkek:

- Európából elsősorban **rabszolgát** vittek a Közel-Keletre: **szlávokat** hurcoltak el → innen az elnevezés: Sklave (német), slave (angol); ezenkívül az erdőségek termékeit: prém, kátrány, viasz

- cserébe **keleti luxuscikkek**et hoztak: selyem, fűszer, fegyver, stb.

4. A feudális társadalom kialakulása (hűbériség és jobbágyság):

A) Nyugat-Európa társadalma a Nyugatrómai birodalom bukása után:

a) germán fejedelmek:

- betelepedésük a császár fennhatósága alatt szövetséges fejedelmek lettek
- a birodalom bukásával területük uralkodóivá váltak
- erős fegyveres kíséretük biztosította hatalmukat

b) római nagybirtokosok:

- hatalmas földekkel rendelkeztek
- szabad, félszabad és szolgarendű munkaerőt alkalmaztak
- nekik is volt fegyveres kíséretük

c) közép- és kisbirtokosok:

- földjükkel szabadon rendelkeztek

d) szabad parasztság (colonusok, germán közrendűek):

- egy részük eleinte megőrizte önállóságát, de számuk fokozatosan csökkent
- idővel a nagyobb birtokosok befolyása alá kerültek, azok munkaerejét adták (lásd a feudális függés kialakulását ↓)

e) rabszolgák:

- számuk csökkent, bár a germán betelepülők is hoztak magukkal szolgákat

B) A hűbériség kialakulása:

Kialakulás gyökerei: **Rajna** és a **Loire** folyók között → **Frank Királyság!**

Előzmények:

- lásd germán királyságok a Nyugatrómai Birodalom romjain → **frankok:** a királyok megszerezték a rivális törzsfők birtokait, pl. Klodvig!

↓

hatalmas területek uraivá váltak

↓

ezeket azonban nem tudták egy kézből irányítani

↓

a birtokok jelentős részét felosztották híveik között

↓

így jöttek létre a hatalmas birtokadományok → **beneficium:** „jótétemény”, e birtok ura semmiféle ellenszolgáltatással nem tartozott urának a földadományért cserébe

↓

a birtokosok egy idő után szembekerültek a királlyal, mivel nem lehetett őket hűségre kényszeríteni

↓

a **Merovingok** hanyatlásának éppen ez volt az oka: a királyok szétesztették birtokaikat → királyi hatalom meggyengült! → a frank állam részterületekre esett szét!

Változás a VII. sz. végén – VIII. sz. elején:

- a Frank Királyság belső harcok és külső támadások színtere

- belső harcok (belháborúk): a birtokosok állandó harcban állnak egymással; az alemannok, bajorok, provanszálók stb. el akarnak szakadni
- külső támadások: frízek, szászok, arabok (utóbbinál ld. **732:** poitiers-i csata!)

↓

szükségessé vált egy nagyszámú, jól felfegyverzett

harcos réteg létrehozása

a királyok ezután is adományoztak földeket, de már kötelezettségekkel terhelten: a birtokadományért cserébe **katonai szolgálat** járt: az adományozott megfelelő számú **nehézfegyverzetű** (páncélos) lovast volt köteles kiállítani (és/vagy hivatalt viselni: pl. grófi cím)

ez az új, fegyveres szolgálathoz kötött birtoktípus a **feudum** = hűbérbirtok →

- adományozója: **hűbérúr** (senior)

- tulajdonosa: **hűbéres** (vazallus)

kialakult a **hűbériség** (az alábbiakban elemzett formában **csak Nyugat-Európára** volt jellemző!):

- **hűbéri eskü:** - a hűbéri kapcsolatba lépés ünnepélyes formája – **tk. 99. o. források**
 - tartalmazta mind az adományozott (hűbéres), mind az adományozó (hűbérúr) kötelezettségeit: pl. a hűbéres részéről a hűbérúr iránti hűség, szolgálat; a hűbérúr részéről alattvalója megvédelmezése, stb.)
 - a kötelezettségek valamelyik fél halálával megszűntek
 - az esküszegést szigorúan büntették
- **hűbéri lánc (ld. Tk. 99/4. sz. ábra!):**

élén a **király** állt: ő a legfőbb hűbérúr

hatalmas területeket adományozott a **nagyhűbéreseknak (grófok, hercegek)**: ők a király hűbéresei (vazallusai), megfelelő számú fegyveres kiállítására, főhivatalok viselésére voltak kötelezve

a még mindig nagy földterületekből ők is tovább voltak kénytelenek adományozni, hogy hatalmukat biztosítsák, s ezekért szintén katonai szolgálat járt cserébe

így e nagybirtokosok most már nemcsak hűbéresek (a király hűbéresei), hanem hűbérurak is egyben: az általuk megadományozott vazallusok hűbérurai

a földadományban részesültek birtokaik egy részét hasonló módon, de ugyancsak szolgálat fejében átadhatták híveiknek, így ők is hűbéresek és hűbérurak egyben

a rendszer legalján a **kishűbérese** álltak: azok a vazallusok, akik már nem tudtak birtokukból sem tovább adományozni (olyan kicsi volt a földjük), sem annak bevételeiből katonákat kiállítani, csupán **saját magukat tudták felfegyverezni** (nehézpáncélzat + ló)

hűbéri lánc jelentősége: összekapcsolta a vezető réteg tagjait (ennek az egyház is része volt!)

C) A jobbágyság kialakulása

jobbágyság fogalma: a földet művelők egységes, szolgáltatásokra kötelezett, alávetett rétegét jelenti (közvetlen termelőréteg)

összetétele: - **volt rabszolgák** → felemelkedtek!

- **colonusok** (volt szabad bérlők) → lesüllyedtek!: fokozatosan függő helyzetbe kerültek a földbirtokosoktól

- **germán közrendűek** (volt szabad parasztok) → lesüllyedtek!, ennek okai:

harcosok is voltak egyben → saját magukat kellett felfegyverezniük → ez egyre terheesebbé vált számukra: a **nehézfegyverzetű lovasság** elterjedésével (a VIII. sz-tól!) a fegyverzet költségei ugrásszerűen emelkedtek → a germán parasztok ennek terheit már nem tudták viselni → földjükkel együtt egy-egy birtokos szolgálatába szegődtek

- a jobbágyság kialakulásában szerepet játszottak még az **állandó belháborúk**: a szabad elemek valamely nagyúr mellett kerestek menedéket → földjüket, szabadságukat felajánlották → cserébe uruk megvédte őket más birtokosok hatalmaskodásaitól → a jobbágy használatra visszakapta földjét (ha volt neki), de szolgáltatásokkal tartozott →

jobbágyi szolgáltatások - Tk. 84/5. sz. ábra: Az uradalom felépítése

- a jobbágy használatra földet kapott urától (ez lehetett a korábbi szabad birtoka is!) →

jobbágytelek, ennek részei:

- **belső telek** v. belsőség: házhely, konyhakert
- **külső telek** v. külsőség: szántó – azaz parcella a dűlőkben, rét

a föld használatának fejében szolgáltatásokkal tartozott urának (a telek nagyságának arányában):

- **robot**: ingyenmunka a földesúr saját kezelésű birtokán (majorság v. allódium)
- **termény-, majd később pénzjáradék**: ha a jobbágy többet termelt, a szolgáltatások mennyisége emelkedett, de neki is több terméke maradt → érdekeltté vált a termelés fokozásában!
(↔ rabszolgák!)
- **ajándék**: ünnepi alkalmakkor, pl. a földesúr esküvőjére tyúk, tojás, stb. beszolgáltatása

A földesúri udvarház, a jobbágytelkek és a majorsági földek mellett az uradalomnak voltak közös használatú területei is, amelyeket a jobbágyok közösen vehettek igénybe:

- erdő
 - legelő
 - halastó
- természetesen ezek használatáért is különböző járadékokkal tartoztak a földesúrnak: pl. fakitermelés, hal beszolgáltatása

- a jobbágy a gazdasági kapcsolatok mellett **személyileg is függött** urától: földesúri bíraskodás alatt állt, s a földesúr engedélye nélkül nem költözhetett el

kialakult tehát a **feudális társadalom**:

élén: a **király**

részei:

- **vezető réteg** (földtulajdonnal rendelkezők):
- világi földbirtokosok: lásd a hűbériségnél!
- egyház: birtokait növelte a korszakban; a kora feudális államok támasza lett, ennek oka: szigorú, hierarchikus belső felépítése (pápa: ő állt az élén! → érsek → püspök → esperes → plébános: ők közvetlenül a hívekkel foglalkoztak)
- **jobbágyság**: földtulajdonnal nem rendelkeztek, de a föld túlnyomó részét önállóan művelték

feudalizmus: - a feudum (hűbérbirtok, lásd ↑) szóból ered

- szűkebb értelemben a korszak elnevezése

- tágabb értelemben az egész középkor társadalmi berendezkedését jelenti

a) Levantei kereskedelem:

- területe:
 - **Földközi-tenger keleti medencéjében: Észak-Itália és a Földközi-tenger keleti partvidéke, ill. É-Itália és a Fekete-tenger között**
- irányítói:
a keresztes hadjáratok óta az észak-itáliai kereskedővárosok:
 - Velence: „a tengerek királynője”
 - Genova: hajóik elsősorban Bizánccal, ill. a fekete-tengeri támaszpontokkal kereskedtek
 - Pisa
- továbbá: dél-francia (Marseille), ill. ibériai kikötővárosok (Barcelona) is részt vettek
- gazdát cserélt termékek:
 - **Keletről nyugatra:** távol-keleti luxuscikkek - fűszerek, illatszerek (vanília, fahéj); selyem, porcelán, üveg
 - **Nyugatról keletre:** posztó, nemesfém, fegyverek

b) Hanza-kereskedelem:

- területe:
 - **Északi- és a Balti-tengeren: Nyugat- és Észak-Európa között (Európa első belső piaca!!!)**
- irányítói:
északnémet kereskedővárosok:
 - Lübeck
 - Hamburg
 - Bréma
 - Rostock
 - Danzig
 - stb.
- 1161:** Lübeck és Hamburg szövetsége → **1259 (majd 1358): Hanza-szövetség** (több kereskedőváros csatlakozott)
→ az orosz Novgorodtól Londonig, ill. a flandriai városokig szállították a térség árucikkait!)
- gazdát cserélt termékek:
 - **Észak-Európából Nyugatra (Flandriába):** hering, lengyel gabona, skandináv épületfa, méz, orosz prém, viasz
 - **Nyugat-Európából (Flandria) Észak-Európába:** angol gyapjú, flandriai posztó (az angol gyapjút a flandriai posztóipar dolgozta fel, lásd Gent, Brügge!), fegyverek, francia bor, levantei luxuscikkek

c) Szárazföldi, ill. folyami kereskedelmi útvonalak:

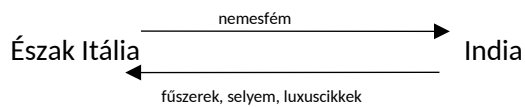
- Észak-Itália és Nyugat-Európa (Flandria: Gent, Brügge) közötti szárazföldi kereskedelem:
 - az Alpok hágóin keresztül vagy azok megkerülésével zajlott
 - központjai: **Champagne** francia grófság vásárai, pl. Troyes (e.: „troájé”) – tk. 112/15 térképen hibásan: Troyes
 - árucikkek: a levantei és a Hanza-kereskedelem termékei cseréltek gazdát
- dél-német kereskedővárosok:
 - Nürnberg, Augsburg, Lipcse
 - Duna-menti kereskedővárosok: Regensburg, Passau, Bécs → Magyarország felé: Esztergom, Buda!

Földrajzi felfedezések

I. Előzmények

1. távolsági kereskedelem

középkorban: Levantei kereskedelem

Változás: Oszmán Birodalom terjeszkedése

↓ következmény
egyre bizonytalanabbá és veszélyesebbé válik ez az útvonal

2. aranyéhség

Europában

↓
a korábbi nemesfém bányák kezdenek kimerülni (cseh, magyar)
új területek felfedezése, ahol van nemesfém

3. reneszánsz ember kíváncsisága

↓
új területek felfedezése

4. levantei útvonal

↓
egyre kockázatosabb a hajózás → OKA: kalózkodás
↓ következmény
új tengeri utak iránti érdeklődés

II. A változás lehetősége

technikai feltételek

1. karavella → új hajó típus

↓
hosszabb tengeri utak megtételére alkalmas
↓
több árbocos összetett vitorla rendszer nagyobb raktártér

2. navigáció

↓
iránytű

↓
kínai találmány

↓
arab közvetítéssel jut el Európába

↓
térkép

korábbi elképzelés:

(Mint egy sajt)

↓
Toscanelli (Firenzei csillagász)

↓
1472-es világtérkép:

↓
a reneszánsz szemlélete
sokkal nagyobb volt

↓
Föld gömb alakú

3. Tengerész Henrik

↓
portugál herceg

↓
hajósiskola megállapítása

↓
hajózási ismeretek elsajátítása

4. A spanyol és portugál uralkodók támogatták a felfedezéseket

III. Földrajzi felfedezések

Portugália és Spanyolország élen járt a felfedezésekben

Portugálok Célja: Indiába eljutni Afrika megkerülésével

↓
Díaz Bertalan

↓
1487

→ Afrika Déli partjáiig

↓
Jó reménység fok

↓
bíznak abban, hogy eljutnak Indiában

Vasco Da Gama:

Afrika megkerülése

→ 1498-ban eléri Indiát

↓
kereskedelmi telepek létrehozása

↓
fűszerkereskedelem

Észak Itália

← fűszerek, nemesfémek

India

→ nemesfémek

További portugál felfedezések:

Kína
Japán
Fűszer szigetek

Spanyolok

Kolumbusz Kristóf

- olasz (genovai) hajós
- spanyol uralkodó támogatása
- megbízása:

Cél: Indiába való eljutása

↓
De! nyugat felé hajózva

őslakosok → indiánokkal nevezi el
(abban a hitben, hogy Indiába jutott)

Második út: 1493-1496 → 17 hajóval

Harmadik út: 1498-1500 → felfedezi Dél Amerika partjait

↑
Kegyvesztettként hal meg

Amerigo Vespucci

Róla nevezik el Amerikát

Magellán

Föld körbehajózása

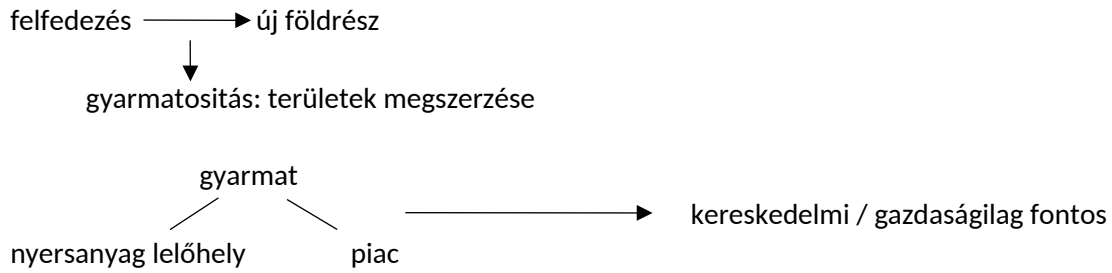
Fülöp-szigetek egyikén megölik

DE! egy hajója visszatér

↓
Felfedező utak következménye

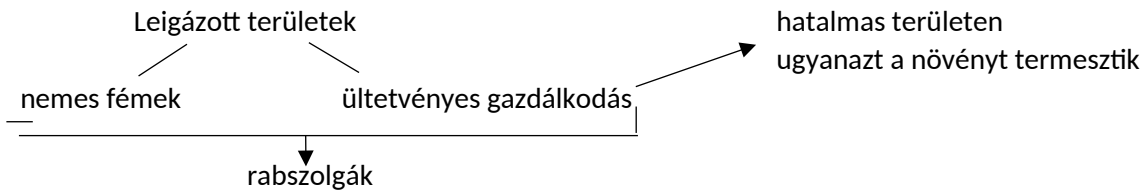
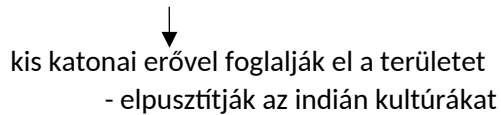
Európa számára kibővül a világ
+ újabb felfedezőutak

IV. Amerika gyarmatosítása

Cortez: az azték kultúra leigázása

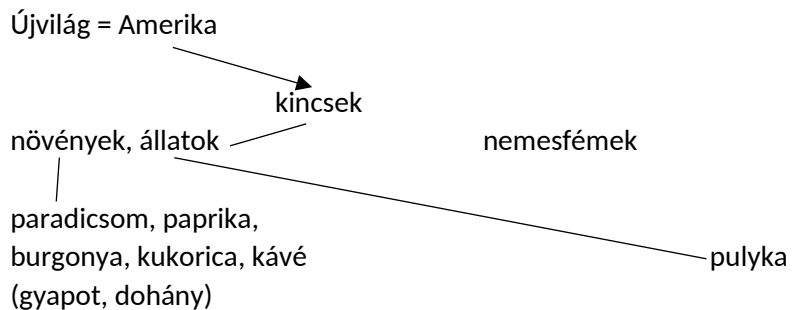
Pizarro: az inka birodalom leigázása

Indiánok létszáma csökken

Oka:

- 1, hódítások
- 2, betegségek (Európából behozott)

V. A világ felosztása

1494 Tordesillasi egyezmény

↓
a spanyolok és portugálok között felosztották a meghódított területeket

↓
pápa közvetítésével → 1529 Zaragozai szerződés

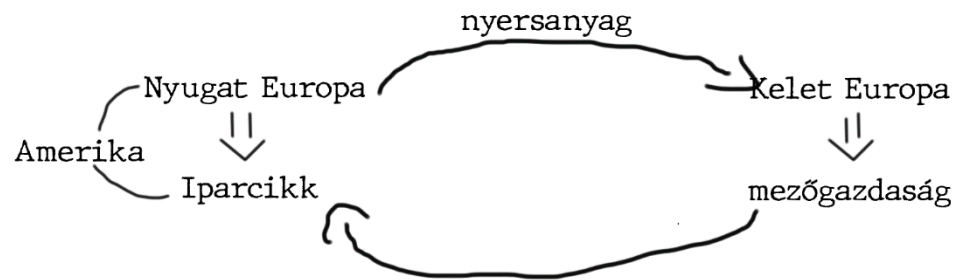
VI. A földrajzi felfedezések következményei

1, népesség növekedése

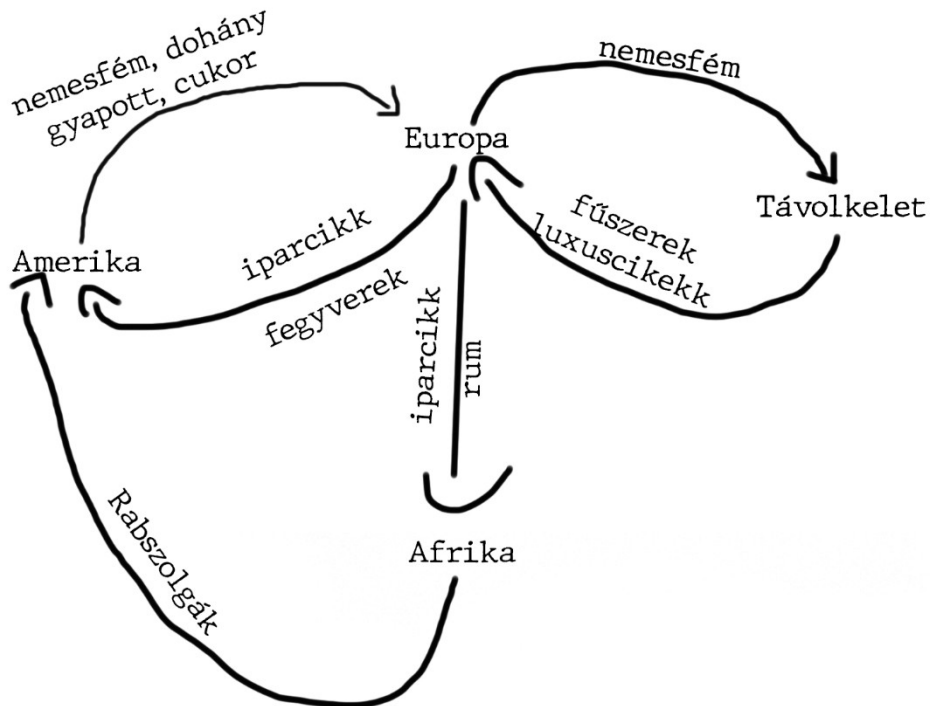
2, ár forradalom

↓
élelmiszer árak megemelkedtek (3-4szer)
+ nemesfém beáramlása (infláció)

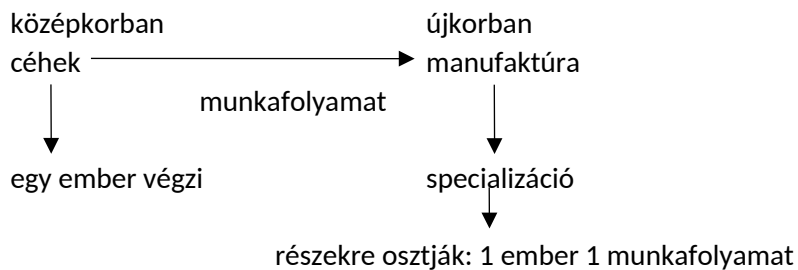
3, kontinentális munkamegosztás

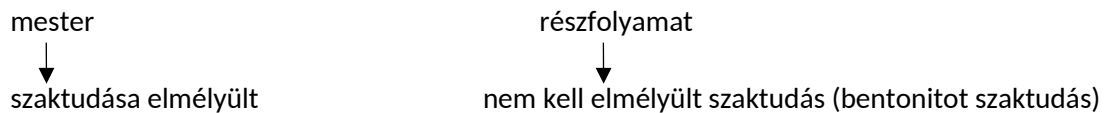
4, világkereskedelem kialakulása

5, manufaktúrák kialakulása

Szaktudás

Termék minősége

manufaktúra elnevezése: manu facere → kézzel csinálni

